

LIETUVOS ISTORIKAS JURGIS ORDA

SIGITAS JEGELEVIČIUS

Jurgis (Jerzy) Orda gimė 1905 metų kovo 20 d. Gardino gub. Kobrino apskrityje Novošicų miestelyje. Istorijos studijas pradėjo 1923 m. Varšuvos universitete, o 1926 m. rudenį persikėlė į Stepono Batoro universitetą Vilniuje. Nuo tol visas jo gyvenimas iki pat mirties susijęs su Vilniumi. Čia studijavo istoriją bei meno istoriją, domėjosi istoriografija, archeologija. Apibūdinamas savo specialybę, paprastai rašydavo taip: „istorikas ir menotyrininkas“. Universitetą baigė 1933 metais ir už disertaciją „Pinsko istorija iki XVII a. vidurio“ gavo filosofijos daktaro laipsnį. Neperdedant tai buvo didis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos, Vilniaus istorijos ir architektūros žinovas.

Baigęs iniversitetą, dirbo mokslinį darbą, dėstė meno istoriją Vilniaus teatro studijoje. Jurgio Ordos vargai prasidėjo 1939 m. rudenį. Lietuvai atgavus Vilnių, sovietinės bei hitlerinės okupacijos metais dažnai buvo be darbo, vertėsi labai sunkiai. Nuo tol jis taip ir nebeturėjo sąlygų normaliam moksliniam darbui. Pasibaigus karui ir Lietuvoje atsinaujinus sovietizacijos procesui, Jurgis Orda neišvyko į Lenkiją, kaip tai padarė dauguma lenkų inteligentų. Likęs Vilniuje, sunkiai galėjo pritapti prie brutalsios sovietizacijos proceso sukurtų gyvenimo sąlygų bei aplinkos. Negalėjo netgi legalizuoti savo daktarato (toks likimas ištiko daugelį Lietuvos inteligentų).

Jurgis Orda keletą pokario metų atkakliai bandė įsitvirtinti valstybiniuose archyvuose ir ramiai dirbti. Archyvuose jam po ranka būtų buvę visi jį dominantys šaltiniai. Jautėsi turįs reikiamą kvalifikaciją dirbti archyvuose. Nuo 1944 m. gruodžio 16 d. pradeda dirbti archyvuose. Iš pradžių Vilniaus miesto valstybiniame archyve, o po kelių mėnesių – Centriniam valstybiniame archyve vyresnioju moksliniu bendradrbiu.

Jurgis Orda gerai išmanė Lietuvos istoriją, jos architektūros ir meno istoriją, paleografiją ir kitus pagalbinius istorijos dalykus, tad jo mokslinė kvalifikacija, erudicija, praktinio darbo archyvuose patirtis ikikariniu laikotarpiu buvo labai reikalingi Lietuvos archyvams, nes dauguma juose tuomet dirbusių žmonių apie archyvinį darbą mažai teisėmanė, nežinojo Lietuvos istorijos. Bet Jurgis Orda pateko į tuomet archyvams vadovavusių kadrinių NKVD karininkų „globą“, kurie, intensyviai kovodami su

„buržuazinės ideologijos atgyvenomis“, bandė jį „perauklėti“. Pagaliau numojo ranka į atkakliai nepasiduodančio „perauklėjimui“ intelektualo Jurgio Ordos kvalifikaciją ir 1949 m. gruodžio mėn. atleido jį iš darbo. Ilgokai Jurgis Orda niekur negalėjo įsidarbinti. Pagaliau jam pavyko įsitaisyti LTSR MA Istorijos instituto istorijos ir etnografijos muziejuje jaunesniuju moksliniu bendradarbiu: institutui ir jo darbuotojams rinko, dešifravo, perrašinėjo ir vertė senuosius archyvinius dokumentus. Ujamas ir skurde gyveno Vilniuje, atsisakydamas viliojančių Lenkijos mokslo institucijų siūlymų persikelti į Lenkiją.

Pagaliau kiek pasikeitus politinėms aplinkybėms bei Lietuvos valstybinių archyvų sistemos vadovybei, nuo 1958 m. gegužės 1 d. vėl pakviečiamas dirbti į Lietuvos centrinį valstybinį istorijos archyvą vyresniuju moksliniu bendradarbiu. Čia jis ir dirbo iki mirties (1972 m. birželio 6 d.).

Kodėl šitą žmogų vadiname Lietuvos istoriku, kur yra jo nuopelnai Lietuvos istorijos mokslui? Čia paminėtini trys aspektai: 1) praktinė mokslinė veikla, 2) istorijos šaltinių publikacijos, 3) istorijos mokslo veikalai.

Kalbėdami apie praktinę mokslinę veiklą, turime mintyje Jurgio Ordos tiesioginį darbą valstybiniuose archyvuose. Archyve bene kiekvienam žmogui neretai tenka dirbti gana įvairius darbus, kartais neatitinkančius kvalifikacijos. Taip teko dirbti ir Jurgiui Ordai. Bet kai darbas archyve normaliai sutvarkytas, didžiumą darbo laiko kiekvienam tenka dirbti mažą daug pagal kvalifikaciją. Tad jam dažniausia būdavo pavedami darbai, kuriems reikėjo gana aukštos kvalifikacijos. Paprastai tekdavo tvarkyti gana sudėtingus kilmės, kalbų bei paleografinės situacijos prasme archyvinius fondus. Ir bene vaisingiausias tokio darbo laikotarpis prasidėjo maždaug po 1962 metų, kai pradėjo nykti kasdienė įkyri nemokšiška darbo kontrolė, kai pasikeitė archyvo direktorius (pagaliau juo tapo vietinės kilmės žmogus, išmanantis Lietuvos istoriją), kai jau galima buvo dirbti šiek tiek kūrybiškiau, bent ne taip verčiant skubėti. Nors ir tada dar toli gražu ne viskas sklandžiai vyko, visko dar pasitaikydavo. Ir ypač jį žeidė administracijos siekimas skubėti, forsuoti fondų tvarkymą. Jis mėgo pasikrapštyti. Tuo metu jis su kitais tvarkė nemažą sudėtingų archyvinių fondų. Archyvo raštinės archyve, fondų tvarkymo bei priežiūros bylose išsibarstę daug jo surašytų įvairių pažymų, kuriose yra surinkta ir susisteminta vertingos informacijos ir šiaip pastebėjimų. Visa tai šiaip jau beveik nepastebimas, bet vertingas įnašas – archyvinės medžiagos pirminis teikimas mokslo aparatui ar bent jau prielaidų tam sudarymas. Apskritai tai nelabai dėkinga istoriko darbo sfera, nes ji nematoma, lyg ir nevieša. Kartu su juo dirbdami, atitinkamas kvalifikacijas įgijo ar pasitobulino nemaža to archyvo darbuotojų bei jo fonduose informacijos ieš-

kojusių ir skaitykloje ilgokai sėdėjusių žmonių. Vienas kitas tebedirba istoriko darbą Lietuvos istorijos institute ar kitur. Bene ilgiausiai petys į petį su Jurgiu Orda archyve ir su juo bendravo Romualdas Firkavičius.

Dirbdamas archyve (gal net archyvo vadovybei nežinant), talkino ieškant informacijos apie Vilniaus miesto kultūros paveldą, tikslino archyvinę informaciją.

Apie Jurgio Ordos darbų pobūdį archyve 60-mečio proga gana gyvai yra rašęs Vladislavas Bikuličius⁴. Beje, istorijos archyve, kur kadaise vyravo rusiški papročiai, Jurgis Orda paprastai buvo vadinamas Georgijum Karlovičium.

Nemažas Jurgio Ordos įnašas į lietuvių archeografiją. Šis jo nuopelnas lengviau pastebimas, nes yra leidiniai. Samdomas sutartimi, o vėliau kukliame etate įdarbintas bedarbis Jurgis Orda Lietuvos Mokslų akademijos institutui ieškojo archyve dokumentų ir padėjo parengti solidų (beveik 54,5 aut. lanko) dokumentų rinkinį. Tai XVIII amžiaus Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčų dokumentai (skundai ir kt.) su dvarų valdytojais⁵. Tai vienas tomas iš trijų išleistų šios serijos tomų. Tome yra keli šimtai dokumentų. Šio tomo dokumentus surinko Jurgis Orda ir Rimantas Jasas (pastarasis juos parengė spaudai ir parašė pratarinę). Tai nėra absoliučiai savarankiškas Jurgio Ordos darbas. Čia jis dirbo pagal užsakymą ir vykdė užsakovo valią. Bet įnašas į šaltinių publikavimą neabejotinas. Galima daryti prielaidą, kad Jurgis Orda surinko dokumentus ir 1959 m. išleistam šios serijos pirmajam tomui, kurio sudarytoju titulu niame lape pažymėtas Konstantinas Jablonskis. Bet nepažymėta, kas surinko dokumentus šiam tomui. Kai pirmasis tomas buvo rengiamas spaudai, tai Jurgis Orda dar buvo viešai nepageidaujamas asmuo ir bijota jį oficialiai minėti. O kol tas tomas buvo išleistas, tai praėjo keleri metai. Atsakymą į šį klausimą galbūt galėtų duoti detalesnis Konstantino Jablonskio asmeninio archyvo tyrinėjimas. Todėl gaila, kad darbo sutartis yra tik buhalterinis pateisinamasis dokumentas ir saugomas tik laikinai. Tad Mokslų Akademijos buhalterijos archyve jų nebus. O sutartys tiksliai atsakytų į šį klausimą.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Jurgis Orda rinko bei nurašinėjo dokumentus ir asmeninėms Juozo Žiugždos, Juozo Jurginio, Konstantino Jablonskio studijoms.

Bene svarbiausi dabar turėtų būti Jurgio Ordos mokslo veikalai. Mums dabar yra žinomi Jurgio Ordos pokario metų mokslo rašiniai, bet jų jau paminėtų, kurie buvo parašyti kaip archyvo darbo vidaus dokumentai. Iš tų trijų tik vienas yra paskelbtas, o kiti tebėra rankraščiuose. 1972 metais teko matyti Jurgio Ordos asmeninį archyvą. Jis gana skurdus. Kodėl toksai didelis Lietuvos architektūros, meno ir apskritai Lie-

tuvos istorijos žinovas tiek mažai teparašė? Manytina, kad yra dvi priežastys. Viena, kad pokario laikas buvo labai nepalankus Jurgio Ordos kūrybiniam darbui. Visa to meto atmosfera ne tik neskatinė, bet netgi sulaukė jį nuo rašymo. Kita vertus, po 1961 metų susidarė kiek palankesnės sąlygos kūrybai. Šiaip ar taip, bet sovietizacija sužlugdė Jurgio Ordos kūrybiškumą. Atrodo, kad kartais jis rašyti netgi nebematė prasmės. Antra, Jurgis Orda buvo nepaprastas empirikas. Didelis daugybės faktų bei reiškinių žinojimas tiesiog verste vertė jį sužinoti dar daugiau, pagaliau išanalizuoti visus faktus. Ir, ko gero, kol nepasiekdavo šito sunkiai pasiekiamo ar net iš viso nepasiekiamo tikslo, nedrįsdavo ką nors rašyti. Tokių paradoksų būna. Nedrįstame tvirtinti, kuri priežastis čia buvo svarbesnė. Ko gero, abi kartu jos lėmė.

Kokie tie trys Jurgio Ordos rašiniai mums žinomi ir koks jų įnašas į Lietuvos istorijos mokslą?

1960 metais buvo paskelbtas daugiau kaip dviejų autorinių lankų Jurgio Ordos straipsnis apie Trakų pusiasalio pilį⁶. Tai apskritai bene tik antras pokario laikotarpiu rimtas rašinys apie Trakų pilį⁷. Idėja parašyti tokį probleminį straipsnį apie Trakų pilį atsirado tuomet, kai Jurgis Orda 1952 m. buvo sudaręs darbo sutartį au Architektūros reikalų valdyba įvertinti inž. Borovskio pilies maketus bei projektus. Jurgis Orda visa galva buvo pasinėręs į Trakų pilių problemas. Jo požiūriu, trūko kai kurių duomenų ar tai buvo abejotini. Tad pats važinėjo į Trakus, apžiūrinėjo, matavo. Šio darbo metu sukaupė nemaža medžiagos, apmąstė ją ir kilusias idėjas išdėstė tame straipsnyje, kurį paskelbti ir pasiūvė darbdavys.

Trakų pilių problema Lietuvos istorijos istoriografijoje tradiciškai labai svarbi. Jos sprendimas nėra kokios nors antraeilės ar visai nereikšmingos problemos sprendimas. Ji siejasi su Lietuvos valstybės raidos istorija. Pusiasalio bei salos pilies istoriografinės minties raida būtų tokia. Romantikai laikė, kad pusiasalio ir salos pilių statytojas buvęs Kęstutis. Pozityvistai, atmesdami (neretai nekritiškai) romantikų teiginius, Trakų pilių istorijoje sudėjo savo akcentus, – Kęstučiui tepaskyrė tik pusiasalio pilį, o Vytautui – salos pilį. Beje, Zenonas Ivinskis Kęstutį taip pat laikė tik pusiasalio pilies statytoju. Jurgis Orda atgaivino romantikų požiūrį į salos pilies statytoją ir sugrąžino į Lietuvos istorijos istoriografiją teiginį apie tai, kad Kęstutis yra salos pilies statytojas, pozityvistų išvadą laikydamas tik spėliojimais. Beje, Jurgis Orda ne šiaip jau sugrąžino romantikų požiūrį, bet savo išvadą pabandė pagrįsti vėlesnių laikų dokumentais (1702 ir 1704 m.) bei kitaip interpretuodamas amžininkų liudijimus, Motiejaus Srtijkovskio išvadas. Pagal Jurgį Ordą, abi Trakų pilys (pusiasalio ir salos) sudarė vieną gynybinį kompleksą ir statytos maždaug vienu me-

tu. O salos pilį Kęstutis įkūręs prieš pat 1377 metus. Pasak Jurgio Ordos, Gediminas išplėtęs ir sutvirtinęs pusiasalio pilį, pradėtą statyti dar XIII amžiuje. Tai visiškai kita principinė pozicija Trakų pilių istorijos klausimu.

Tokiai Jurgio Ordos išvadai pritarė J. Jurginis⁸, nors Jurgio Ordos dokumentuose ne viskas pakankamai argumentuota. Tą išvadą palaikė ir Mečislovas Jučas. Vėlesni Trakų pilių tyrinėtojai (Algirdas Baliulis ir kt.⁹), turėdami naujų archeologinių dokumentų, analizavo išsamiau. Algirdas Baliulis daro tokią išvadą: Jurgio Ordos nuomonę, kad pusiasalio pilį, ypač priekinę jos dalį, išplėtė Gediminas, patvirtina ir Adolfo Tautavičiaus teiginys apie pusiasalio pilies statybos eigą. Beje, bendra autoriai Stasys Abramauskas, V. Levandauskas ir Stanislovas Mikulionis 1972–1975 m. paskelbtuose straipsniuose irgi priėjo išvadą, kad pusiasalio pilies statyba prasidėjo Gedimino laikais. Remdamasis Irenos Jučienės nuomone, kada Trakų miesto teritorijoje pradėjo kurtis ar jau gyveno žmonės, bei Jurgio Ordos nuomone apie Trakų pusiasalio pilies statybos laiką, Algirdas Baliulis bei jo bendra autoriai Stanislovas Mikulionis ir Algimantas Miškinis atsargiai siūlo svarstyti dar ir ankstesnę negu XIV a. pradžią ar pirmoji pusė miesto įkūrimo versiją.

Iš viso to matyti, kiek vetinga istoriografijoje buvo Jurgio Ordos išvada vienu svarbesnių Lietuvos istorijos klausimų. Jau vien tai Jurgiui Ordai leidžia užimti deramą vietą Lietuvos istorijos istoriografijoje.

Šių eilučių autorius turi 1960 ar 1961 metų vasarą iš Jurgio Ordos gautus dviejų jo niekur neskeltų istorijos rašinių rankraščius rusų kalba, kaip galimus panaudoti studijoms. Jie neabejotinai vertingi, nors medžiaga ir išvados, ko gero, nėra tokio lygmens arba bent taip nenuskambės kaip jo išvados apie Trakų pilis.

Keturių puslapių rašinys „Vilnaus centrinis senųjų aktų archyvas“ (apie 0,2 autorinio lanko) datuotas 1948 m. gruodžio 6 d. data. Jis neabejotinai parašytas tuometinių archyvų vadovų savišvietai. Jurgis Orda, dirbdamas archyve, buvo sukrėstas iš esmės barbariškų planų ardyti istoriškai susiformavusius archyvinių fondų kompleksus. Tai daryti draudė netgi tarybinės archyvų darbo taisyklės. Buvo užsimota išardyti senųjų aktų knygų kompleksą. Šiek tiek knygų buvo manoma palikti Lietuvoje, o kitas atiduoti į Minsko, Gardino, Vitebsko, Smolensko, Briansko ir netgi Rygos archyvus.

Iš to rašinio mums įdomios yra tik išvados (keturi punktai). Šitai dabar jau bene visuotinai suvokiama, bet 1948 metais tai buvo nauja (ir labai drąsu!) Lietuvos istoriografijoje. Pirmiausia Jurgis Orda čia pareiškia, kad Vilniaus senųjų aktų archyvas archyvinis bei istoriniu požiūriu

yra vientisas vienetas ir jį negalima ardyti. Tiesiog pranašiška buvo pas-
kutinė išvada: „Pagaliau išardymas ne palengvins, bet žymiai apsunkins
mokslo tyrimo ir leidybinio darbo sąlygas, kadangi mokslininkas turės
reikalą ne su viena, o kartais su šešiomis po šali išmėtytomis dokumentų
grupėmis. Baltarusijos istorijos tyrinėtojas turės, pavyzdžiui, kaip ir anks-
čiau, važinėti po Vilnių, o, be to, dar į Minską, Vitebską, Smolenską,
Gardiną, kartais ir į Brianską ieškoti jam reikalingų dokumentų. Šiose
vietose išbarstytos Senųjų aktų archyvo dalys neteks ankstesnės vertės,
kurią turėjo būdamos viename komplekse“.

Jurgis Orda buvo išguitas iš archyvo, o jo vadovybė bei darbuotojai,
iškreiptai įsivaizduodami savo internacionalinę pareigą, antrą kartą api-
plėšė Vilniaus archyvus, išdalydami senąsias aktų knygas po kelis archy-
vus. Ir buvo bandoma dangstyti moksliniu požiūriu į dokumentų saugo-
jimo organizavimą.

Kitas kur kas didesnis rašinys (35 psl., apie 3 autoriniai lankai)
Jurgio Ordos baigtas rašyti 1949 m. rugpjūčio 2 d. ir pavadintas „Lietu-
vos istorijos iki 1795 m. šaltiniai“. Tai istoriografinis veikalas, bet turintis
labai daug rašytinių istorijos šaltinių apžvalgos bruožų. Matyt, tai rodo
bendrą Jurgio Ordos požiūrį į istorijos istoriografijos mokslo objektą.
Daug panašumo su žymaus rusų istoriografo Vladimiro Ikonnikovo po-
zicija. Mūsų dabartinis istoriografijos suvokimas kiek skiriasi. Jis, matyt,
taip pat buvo skirtas iš Rusijos atvažiavusių ir Lietuvos istorijos neišma-
nančių archyvų vadovų bei vyresniųjų darbuotojų savišvietai. Parašytas,
ko gero, pagal vadovybės užsakymą. Tai pirmoji pokario metais Lietuvos
istorijos istoriografijos apybraiža, parašyta dviem metais anksčiau už pla-
čiai žinomą Igno Jonyno apybraižą „Lietuvos istoriografija“¹⁰. Ir apskri-
tai tai vienas pirmųjų Lietuvos istoriografijos bandymų. Gana įdomu pa-
lyginti šiuos abu rašinius. Juolab jų autorių orientacijos buvo labai skir-
tingos: vienas brendo lenkiškosios istoriografijos (su neabejotina rusiško-
sios priemaiša) įtakoje, o kitas daugiau buvo paveiktas rusiškosios isto-
riografijos ir dar turėjo savų intencijų. Igno Jonyno rašiniui neabejotiną
antspaudą uždėjo sovietmetis. Jurgis Orda, rašydamas savo studiją, nuo
sovietmečio varžtų buvo iš esmės laisvas. Viena, jis rašė ne spaudai, o
kita – tuomet apie sovietmečio šampus jis nedaug ką nežinojo. Neatmes-
tina mintis, kad Ignas Jonynas buvo susipažinęs su šituo Jurgio Ordos
rašiniu. Galėjo jį gauti per Konstantiną Jablonskį, artimai bendravusį su
Jurgiu Orda.

Lietuvos istoriografiją, kaip jis rašo, o kartu ir Lietuvos istoriją iki
1795 m. jis skirsto į du laikotarpius: 1) iki pirmojo jos susijungimo su
Lenkija (1385 m. vadinamosios Krėvos sutarties), 2) po šios datos. Pir-

mas laikotarpis, kaip jis sako, – savarankiškos Lietuvos laikotarpis. Bet tas laikotarpis neturi vietinės istoriografijos (į istoriografijos sąvoką jis įtraukia ir daugumą rašytinių istorijos šaltinių). Šio laikotarpio Lietuvos istoriografija visiškai priklausoma nuo kaimyninių kraštų šaltinių.

Antrasis Lietuvos istorijos laikotarpis, pasak Jurgio Ordos, – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (1385–1795 m.) laikotarpis, kitaip – jos susivienijimo su Lenkija laikai. Natūralu, kad būdamas nuoseklus lenkiškos istoriografijos mokyklos auklėtinis, Jurgis Orda teigė, jog šiuo laikotarpiu Lietuva iš beveik despotinės monarchijos pamažu virto federacinio tipo parlamentine respublika (vaivadijų, apskričių ir žemių sąjunga). Ir šis procesas baigėsi XVI a. pabaigoje. Atrodo, kad Liublino unija jam mažiau svarbi negu Krėvos sutartis. Jo manymu, keletas sutarčių tarp Lietuvos ir Lenkijos lėmė tai, kad 1569 m. Liublino seime galutinai susikuria Abiejų Tautų Respublika. Vis dėlto Lietuvos ir Lenkijos prieštaravimai dėl Palenkės, Volynės bei Ukrainos žemių, ne kartą grėsę unijos nutraukimu, vertę Lietuvą saugoti jeigu ne visišką nepriklausomybę, tai bent jau politinį ir administracinį šalies atskirumą. Ir Lietuvai tai pavykė, nes jai išlikęs valdovo titulas (Lietuvos didysis kunigaikštis), atskira valstybės raštinė, urėdai ir pagaliau teisė – Lietuvos statutas. Nauja politinė aplinka atseit sąlygojo ir naujas istoriografijos raidos aplinkybes. Šiuo laikotarpiu Lietuvos istoriografija jau ne tiek priklausoma nuo kaimynų šaltinių. Vis dėlto dar pabrėžia lenkiškų bei rusiškų kronikų ir metraščių svarbą Lietuvos istorijos istoriografijai (ypač XIV a. pabaigos laikotarpiui).

Pridėtame 37 pozicijų bibliografijos sąrašė yra trys rusiškos istoriografijos studijų pozicijos (Vladimiro Ikonnikovo, Silvestro Baltramaičio ir Aleksandro Milovidovo). Visos kitos – lenkiškos (Kazimerzo Chodynickio, Jano Adamuso, Stanislawo Zajączkovskio, O. Haleckio, Ryszardo Mienickio, W. Konopczynskio, Aleksanderio Kossowskio, Stefano Ehrenkreutzio, Jano Fijaleko ir kt.).

Ką Jurgis Orda išdėstė šioje istoriografijos studijoje? Apžvelgta Lietuvos ir kaimynų metraščiai, kronikos, ankstyvieji dokumentai (sutartys ir pan.), atlasai, laikraščiai, kalendoriai, atsiminimai, dienoraščiai. Akcentuojami ankstyvųjų Lietuvos dokumentų patikimumo klausimai. Labai daug vietos skirta metraščiams, ypač lietuviškiems. Akcentuojama romėniškos lietuvių kilmės teorija. Aiškinama Lietuvos raštų kalbinė situacija, siūlymai nuo senosios baltarusių kalbos vartojimo pereiti prie lotynų kalbos. Minima Mikalojaus Daukšos idėja lietuvių kalbą padaryti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautine kalba. Aptarti Lietuvos statutai, kai kurie aktų rinkiniai, svarbiausios neskeltų dokumentų grupės. Nemažai

vietos skirta krikščionių Bažnyčios (katalikų, unitų, evagelikų, stačiatikių) istorijai Lietuvoje, įvairių konfesijų tarpusavio kovoms, taip pat žydų istorijos šaltiniams. Suminėti svarbiausi falsifikatai. Daugiausią vertinimų yra Lietuvos istorijos studijų apžvalgoje (Janas Długosz, Mykolas Lietuvis, Albertas Vijūkas-Kojelavičius, Motiejus Strykowski, Teodoras Narbutas).

Albertas Vijūkas-Kojelavičius Jurgiui Ordai visų pirma įdomus tuo, kad buvo pirmasis lietuvių autorius, pasisakęs prieš tuo metu itin paplitusią legendą apie lietuvių kilmę iš romėnų. Pasak Jurgio Ordos, šis autorius buvo „žmogus, kuris tiems laikams turėjo didelę kritizmo dozę“. Tiesa, čia pat pažymi, kad jis sukūrė savą lietuvių kilmės teoriją, kildinęs lietuvius iš senovės herulių, o šią jo teoriją dar XIX a. pirmoje pusėje pripažino Joachimas Lelewelis. Pažymėtina tai, kad Albertas Vijūkas-Kojelavičius Jurgiui Ordai įdomus ne tiek kaip „Lietuvos istorijos“ autorius, kiek kaip įžymus heraldikas. Paminėtas ne tik jo rašinys apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbus, bet ir genealoginiai rašiniai apie Radvilas, Chodkevičius, Sapiegas. Iš tų studijų Jurgis Orda iškelia tik tai, kad Albertas Vijūkas-Kojelavičius paneigė legendas apie labai seną Radvilų giminės kilmę, dėl to nusipelnė Radvilų, bandžiusių supirkti ir sunaikinti kuo daugiau tos studijos egzempliorių, neapykantos. Jurgis Orda mini taip pat šio autoriaus studijas iš bažnyčios istorijos Lietuvoje, apie 1648–1649 m. karus su kazokais.

Jurgis Orda savo studijoje, lyginant su kitais jo aptariamais autoriais, daugiausia vietos ir dėmesio skiria Albertui Vijūkui-Kojelavičiui, laikydamas jį „paskutiniu stambiausiu Lietuvos istoriku iki XVIII a. pabaigos, nes žymusis Naruševičius, veikalo „Historja Naroda Polskiego“ autorius, Lietuvos ir Rusios istorija domėjosi tik pakeliui su Lenkijos istorija“. Ir čia pat pabrėžia, kad Albertas Vijūkas-Kojelavičius turėjo žymių pasekėjų heraldikos ir genealogijos srityje. Pirmasis tų pasekėjų minimas Kasparas Neseckis, kuris keturių dalių rašinyje „Korona Polska“ Lietuvos bajorijai paskyrė ne mažiau vietos kaip Lenkijos bajorijai. Kasparo Neseckio veikalai Jurgiui Ordai yra darbštumo pavyzdys ir lyginant su amžininkais jis buvęs daug kritiškesnis, nepasidavęs įtakingų asmenų spaudimui, tik buvęs atlaidesnis dvasinio luomo asmenims negu pasauliečiams. Dar aptaria Stanislawo Czaplińskio, Kazimiero Kognovickio, Wojcecho Wincento Weliondos genealogijos bei heraldikos studijas. Apie pastarąjį autorių Jurgis Orda pasako štai ką: svarbiausias jo penkiatomės studijos „Heraldyka czyli opisanie familij i krwi związku rodowitej szlachty polskiej i W. K. Litewskiego z ich herbami“ prioritetas yra tame, jog joje yra sudėta medžiaga apie tas šeimas, kurių nemini kiti heraldikai, tačiau

jam svetimas bet koks kritiškas požiūris. O dėl to ši studija negali būti lyginama su Kasparo Neseckio veikalu. Kitas jo veikalas, – 12-os tomų „Herbynas“ irgi turi tam tikros vertės, nes pateikia informacijos apie XVII–XVIII a. bajorų šeimas.

Šiame Jurgio Ordos rašinyje, lyginant su kitais, bene daugiausia vietos užima siužetas, skirtas įvairių konfesijų istorijai Lietuvoje. Vis dėlto jau orientuodamasis, kad šiai istorijos sričiai sovietizacijos aplinkoje nederėtų skirti ypač daug dėmesio, pradžioje pamini, kad ne bažnyčios istorija apskritai ji domina, šitoji literatūra iš esmės propagandinė, bet joje yra daug vertingos faktografinės medžiagos. Svarbiausia jis pabrėžia visą aptariamų šaltinių reikšmę kultūros ir meno istorijos, netgi teatro istorijos tyrinėjimams. XVI–XVII a. audringos religinės kovos, – tai katalikų ir unitų kovos su stačiatikiais ir protestantais. Glaustai aptardamas šventųjų gyvenimus, ypač išskiria rašinius apie savo žemietį pinskietį šv. Andriejų Bobolią, nužudytą kovų su Rusija ir Bogdano Chmielnickio kazokais XVII a. viduryje. Dėstymo tekstas rodo, kad Jurgį Ordą itin domina unitų bažnyčios istoriją, nors tiesiogiai šito nepareiškia. Užtat plačiau pristato Ignoto Kulčyckio, Jakobo Jano Sušos, Ignoto Stebelskio, Aloyzo Kuliešos veikalus. Tarp bažnyčios istorikų pamini ir Vilniaus universiteto profesoriaus Stanislawo Rostowskio kūrybą.

Stačiatikių bei protestantų bažnyčios istorijai Jurgis Orda skiria kur kas mažiau dėmesio. Jis tiesiog pasako: „Nesustodami plačiau prie stačiatikybės istorijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šaltinių tuo laikotarpiu, tik nurodysime tą faktą: nors XIX–XX a. rusų istorijos mokslas, pvz., Vilniaus archeografijos komisija, atliko didelį darbą išaiškinant ir skelbiant atitinkamus dokumentus, vis tik šios srities šaltinotyra dar nėra tinkamo lygio“. Ir ne tiek buvo tiriama stačiatikybės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje istorija, kiek domimasi stačiatikybės kova su unita ir katalikybe.

Dauguma Jurgio Ordos rašinio vis dėlto skirta šaltinotyros dalykams. Net jeigu vieningai sutarsime, kad šiame istoriografiniame rašinyje Jurgis Orda nieko originalaus nepasakė, vis tiek ši jo studija verta dėmesio kaip istoriografijos faktas. Juolab kad Lietuvos istorijos istoriografijos studijų iki šiol tėra labai nedaug. Reikėtų ją paskelbti.

Paskutinis originalus Jurgio Ordos rašinėlis buvo paskelbtas „Tiesoje“ ar „Sovetskaja Litva“ 1968 metais. Tai buvo nedidelis siužetas apie Bernardinų kapines. Bet jo surasti nepavyko.

Trijų asmenų šeimoje tik vienas dirbdamas ir gaudamas gana kuklų atlyginimą, kartais ir visai būdamas be darbo, Jurgis Orda visą savo gyvenimą nuo pat 1944 metų labai sunkiai vertėsi. Norėdamas šiek tiek

prisidurti prie atlyginimo, imdavosi įvairių darbų (laimei, atsirasdavo žmonių, kurie jam tai pasiūlydavo). 1950–1953 m. jis Lietuvos respublikinėje kino filmų nuomojimo kontoroje rašydavo ar redaguodavo lenkiškus subtitrus tarybiniais kino filmams, kurie buvo demonstruojami Rytų Lietuvoje. 1952–1959 m. Valstybinėje politinės ir mokslinės literatūros leidykloje pagal sutartis redaguodavo įvairias mokslo populiarinimo, o dažniau politinio pobūdžio brošiūras, rečiau pasitaikydavo knygų, vertimus į lenkų kalbą. 1970 m. Jurgis Orda pats debiutuoja kaip istorijos rašinių vertėjas į lenkų kalbą. Tuomet išėjo jo išversta A. Medonio knygelė turistams apie Trakus. O 1971 m. išeina jo verstas TSRS istorijos vadovėlis VII klasei (to vertimo buvo bent dvi laidos).

Kaip bevertintume Jurgio Ordos indėlį į Lietuvos istorijos tyrimus, jis neabejotinai nusipelnė ne tik paminėjimo, bet ir įamžinimo, juolab kad kitais metais bus jo 90 metų sukaktis. Bent jau ta proga verta prisiminti jį.

Jurgiui Ordai mirus, to meto Lietuvos archyvistams buvo kilusi mintis šitaip įamžinti jo atminimą: iš valstybinių archyvų raštinės bei archyvinių fondų priežiūros bylų išimti visus Jurgio Ordos rankraščius (bylose palikti jų kopijas) ir iš jų suformuoti kaip ir asmens fondą. Bet Centriniam valstybiniame istorijos archyve kai kam tai nepatiko ir tyliai sabotuojant iniciatyva sužlugo.

Literatūra

1. Žr.: Orda J. Geneza miasta Pinska // Księgą pamiątkowa kola historykow sluchaczy USB w Wilnie. Wilno, 1934.
2. Žr.: Orda J. O kulcie poganskim w dawnym Wilnie // Alma Mater Vilnensis. Wilno, 1928; Orda J. Symbolika rzezb kosciola sw. Piotra i Pawła w Wilnie // Alma Mater Vilnensis. Wilno, 1934.
3. Čia ir toliau cituojama iš duomenų elektrografinių kopijų, patekusių į šių eilučių autoriaus rankas.
4. Bikulicz W. Zycie poświęcone nauce // Czerwony Sztandar. 1965. 20 marca.
5. Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais: Dokumentų rinkinys: XVIII amžius. V., 1961. D. 2.
6. Orda J. Trakų pusiasalio pilis // Valst. LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis. V., 1960. T. 2. P. 49–68.
7. Pirmąjį bandymą žr.: Janikas A. Trakų pilis // Trakų pilis: XV amž. V., 1952. P. 11–19.
8. Jurginis J. Trakų pilis: Bendrosios žinios // Lietuvos pilys. V., 1971. P. 97–98.
9. Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A. Trakų miestas ir pilys: Istorija ir architektūra. V., 1991. P. 13–15.
10. Žr.: Jonynas I. Istorijos baruose. V., 1984. P. 99–189.

THE LITHUANIAN HISTORIAN JERZY ORDA

SIGITAS JEGELEVIČIUS

S u m m a r y

The report presents Jerzy Orda (1905.03.20–1972.06.06), a Lithuanian historian, Polish by origin, who wrote in Polish and Russian. He was well known both as an expert in the history of the Grand Duchy of Lithuania, the history and architecture of Vilnius, and a Lithuanian archivist and archeographer. Scientific circles, however, did not know that Jerzy Orda had contributed much to the historiography of Lithuania's history, since his historiographical study, „Sources of Lithuania History Until 1795“ (1949), has not yet been published. This study is considered to be the first the historiographical review after the Second World War and has many features of the survey of written historical sources. It gives his point of view on the the historiography of history as well. The study resembles the the historiographical attitude of a well-known Russian historiographer, Vladimir Ikonnikov.

The report investigated the study of Jerzy Orda being of great importance to Lithuanian historiography, as well as his short historiographical manuscript „Vilnius' Central Archive of Manuscripts“ (1948). The report also deals with Jerzy Orda's unquestionable contribution to Lithuania's history concerning Trakai and the castle history. The short article „Trakai Peninsula Castle“ was published in 1960. It can be considered a solution to a very important problem related to the historiography of Lithuanian history.